



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

## بازشناسی نقش فضاهای انعطاف پذیر در برون رفت مسکن امروزیین از بحران بیماری‌های اپیدمیک

فریبرز کریمی<sup>۱</sup>، امیرحسین منصوری پلاسی<sup>۲</sup>، محمدصادق کریمی ابهری<sup>۳</sup>

۱- استادیار گروه معماری دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

### چکیده

فضای خانه مسکونی نسبت به باقی فضاها، اهمیتی ویژه دارد. این مکان، به خصوص در سال‌های اولیه زندگی انسان، در تار و پود وجودش تنیده می‌شود و قسمت عمده‌ی شکل‌گیری، رشد و نمو شخصیت فرد و همچنین ایجاد حس آرامش و تعلق به خانواده در این مکان اتفاق می‌افتد. از همین تعریف می‌توان به سادگی به معنای حقیقی خانه مسکونی یا عبارت دقیق‌تر آن، که مسکن نامیده می‌شود، پی ببریم. مسکن مفهومی و رایج یک فرم فیزیکی برای ایجاد آسایش نسبی است. مفهوم اصلی مسکن مکانی است که در آن آرامش و سکینه وجود دارد. در معماری خانه‌های سنتی سرزمین ایران، دیده می‌شود که به زیبایی به مفهوم آسایش و آرامش در طراحی خانه پرداخته شده است و فضاهای تشکیل دهنده‌ی خانه سنتی در راستای همین هدف طراحی و جانمایی شده‌اند. اما در زندگی معاصر، خانه مدتی است که به نازل‌ترین مراتب کارکردی تقلیل یافته است. در این حالت خانه آسایش ما را بر می‌آورد و نه آرامشی که هدف و غایت اصلی آن بود. هنگام شیوع بیماری‌های واگیردار مانند کووید ۱۹ که از مرز کشورها و قاره‌ها فراتر رفته و مردم بسیاری به اجبار در خانه‌ها قرنطینه شده‌اند، اهمیت و نقش خانه برای انسان نمایان شده است. بهترین روش برای مقابله با بیماری‌های واگیردار، پیشگیری می‌باشد و بهترین روش پیشگیری اقامت در خانه و قرنطینه‌ی خانگی است. در این مقاله با شناخت فضاهای کارآمد معماری سنتی خانه‌های ایرانی و شناخت معماری امروزیین خانه‌ها، به فضاهای فراموش شده‌ی آن پرداخته شده است و اهمیت ویژگی انعطاف‌پذیری فضاها در مواجهه با بیماری‌های واگیردار بیان می‌شود.

**کلمات کلیدی:** "مسکن"، "معماری"، "بیماری واگیردار"، "قرنطینه"، "انعطاف‌پذیری".

### ۱- مقدمه

تا سال‌های اخیر انسان‌ها در خانه‌هایی چشم به جهان می‌گشودند که معماری بسیار غنی و کارآمدی داشت. هرفضا از مجموعه ریز فضاها متشکل می‌شد و خود آن فضا هم جزئی از یک سیستم کلان تر بود. درعین حال به علت ماهیت انعطاف پذیر فضاها، هرفضا به اقتضای زمان خود و یا فصول سرما یا گرما و حتی مراسم‌ها و جشن‌ها، به راحتی تغییر کاربری می‌داد و خود را با شرایط جدید منطبق می‌کرد (عبدالله‌زاده و ارژمند، ۱۳۹۱: ص ۱۱۲). علاوه بر شرایط آسایش نسبی که خانه را نسبت به محیط سخت و طاقت فرسای بیرون متمایز می‌کرد، آرامش نیز در جای جای خانه موج می‌زد، هیچ فضایی حس اجبار و دیکته کردن یک فعالیت خاص را القا نمی‌کرد و خانه محل درک حس آرامش بود.



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

در چند دهه اخیر، کمبود فضای شهری، معماران را بر آن داشته تا از کم‌ترین زمین مسکونی بیشترین استفاده را برای سکونت شهروندان ببرند. به همین علت، شهرها مملو از آپارتمان‌هایی شده که برخی بدون داشتن حتی یک فضای باز، مانند بالکن، سر به فلک کشیده و شاید صدها نفر را در خود جای داده است. فضاها در خانه‌های امروزی تک عملکردی‌اند و عدم انعطاف پذیری در آن موج می‌زند. هر فضا محدود به دیوارهای دور آن است و اگر آن فضا اضافه نباشد، عملکرد آن مشخص و ثابت است و تنها فرصتی که افراد برای تغییر فضاها دارند، جابه‌جایی مبلمان داخل آن است (هاشمی آذرون، ۱۳۸۹: ص ۲۸).

هنگامی که بیماری‌های واگیردار در جهان شیوع می‌یابند، بهترین راه پیشگیری، انجام قرنطینه‌ی خانگی می‌باشد اما با توجه به عدم وجود حس آرامش و آسایش در خانه، بیرون رفتن به منظور کارهای غیر ضروری دیده می‌شود. بخشی از رفتارهای انسان را در انعکاس معماری محیط و نحوه ساماندهی فضاهای آن، تحلیل و تفسیر کرده‌اند (Walter, 2020). محو شدن مرز فضا و زمان در روزهای قرنطینه و دورکاری، رفتارهای جدیدی را در زندگی شهری ایجاد کرده است. تجربه ای عجیب، پیچیده و همچنین قابل تأمل که به تعریف جدیدی از کارکردهای گوناگون معماری خانه می‌پردازد. مکانی که علاوه بر استراحت و زیستن در پایان روز، پاسخگوی عملکردهای دیگری مانند تحصیل، کار، آموزش، تفریح، تعامل، بازی، ورزش و بسیاری دیگر از نیازهای انسان باشد. محدودیت‌های حرکتی در این روزها قرنطینه، اهمیت انعطاف پذیری و کاربری‌های چندگانه این مکان را بیشتر نشان می‌دهد. مکانی که غیر از مفاهیم سرپناه و زندگی، حیطه‌های دیگری را باید در خود جای بدهد (Leon, 2018).

همسان‌سازی تناسب و هماهنگی محیط با انسان‌ها مفهومی در علوم رفتار است که به بیان رفتارهای ناشی از معماری محیط می‌پردازد. تعریفی که اعمال انسانی را در موقعیت معنا می‌کند (Walter, 2020). بخش زیادی از آشفتگی این روزها به دلیل برهم خوردن تعادل و عدم توازن بین معماری خانه و رفتارهای ناشی از آن می‌باشد. هزینه‌های روانی که با توجه به عدم هماهنگی مناسب میان کالبد و رفتار، درهم‌ریختگی ذهنی و رفتاری جامعه را ایجاد کرده است (هیل، ۱۳۹۶: ص ۳۷).

با توجه به نهادینه بودن کار، پویایی و حرکت در ذات بشر، ایجاد تعادل و تناسب در شرایط بحران اپیدمی برای انسان، معنای معماری خانه را وارد مرحله دیگری کرده است. تجربه این چالش، بینش جدیدی را از تفهیم انعطاف در معماری خانه‌ها و اهمیت فضاهای نیمه باز یا نیمه بسته در هم‌نشینی با فضاهای داخلی و خارجی ایجاد کند. فضاهایی مانند تراس‌ها، ایوان‌ها، مهتابی، حیاط، بام و غیره که نقش ارتباطی بین اندرونی و بیرونی خواهند بود (Wainwright, 2020). اما اتفاق مهمی که میراثی ماندگار برای معماری مسکن خواهد بود، ورای تغییرات فیزیکی است. در دوران پسا کرونا، ذهنیت و نگاه مردم به مسئله مسکن چیزی بیش از نگاه صرف فیزیکی در حد تعداد خواب و مترژ و به تبع آن پر کردن فضا با مبلمان و اشیاء تک عملکردی خواهد بود. در واقع مردم با تصویر ذهنی که از مسکن مطلوب برای خود ترسیم کرده‌اند، در جستجوی خانه خواهند بود. آن‌ها به دنبال پناهگاهی خواهند بود که بتواند نیازهای مادی و معنویشان را برآورده کند (Alter, 2020).

## ۲- خانه‌های مسکونی در معماری سنتی ایران

پیرنیا (۱۳۸۰) پنج اصل معماری ایران را خودبسندگی، مردم‌واری، پرهیز از بیهودگی، درونگرایی و نیارش بیان می‌کند که در معماری خانه‌های سنتی ایران، قبل از شروع دوران حکومت پهلوی اول، دیده می‌شود (پیرنیا و معماریان، ۱۳۹۶: ص ۳۲). در ادامه فضاهای تشکیل دهنده‌ی یک خانه‌ی سنتی ایرانی با ویژگی‌ها و عملکردهای آن‌ها از ابتدای ورود به خانه و فضاهای عمومی‌تر تا خصوصی‌ترین بخش‌های آن بیان شده است (هاشمی آذرون، ۱۳۸۹: ص ۲۵). در یک تقسیم بندی کلان، فضاهای خانه ایرانی در ۲ بخش بیرونی و اندرونی تقسیم بندی می‌شوند.



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

## ۱-۲- فضاهای بیرونی

فضاهای بیرونی در خانه‌های سنتی ایرانی شامل مجموعه ورودی، هشتی و دالان می‌باشد که با عبور از آن‌ها بخش‌های داخلی خانه آشکار می‌شود. هرکدام از این فضاها، تقسیم‌بندی‌های مخصوص به خود را دارند و در اقلیم‌ها و مناطق متفاوت، به شکل‌های مختلف جلوه می‌نمایند (حمزه‌نژاد و دشتی، ۱۳۹۵: ص ۲۶).

## ۱-۱-۲- مجموعه ورودی

مجموعه ورودی خانه سیستمی کارآمد در خارجی‌ترین وجه یک خانه بوده است. سر در ورودی یکی از اجزای مجموعه‌ی ورودی است که در اغلب خانه‌های سنتی بوده‌اند. در بیشتر خانه‌های سنتی ایران نسبت عرض به تورفتگی سردر یک به دو بوده است. در بالای سردر آیاتی از قرآن کریم نوشته می‌شد تا هنگام ورود و خروج از زیر آیات قرآنی عبور کنند. محلی در دو سوی در ورودی، برای استراحت در هنگام انتظار، برای ورود یا گفت و گو با همسایه‌ها وجود دارد که سکو یا پیرنشین نامیده می‌شود. در بیشتر خانه‌های سنتی، درهای ورودی دو لنگه هستند و هر لنگه کوبه‌ای دارد (معماریان، ۱۳۸۷: صص ۶۶-۶۸).

## ۲-۱-۲- هشتی

پس از ورود از مجموعه‌ی ورودی به فضای هشتی می‌رسیم که نام دیگر آن کریاس است. اغلب به شکل هشت ضلعی یا نیمه هشت ضلعی است که با دکوراسیون خاصی طراحی می‌شود. هشتی دارای سقفی کوتاه و منفذی کوچک برای عبور نور در سقف گنبدی شکل آن است و سکوهایی برای نشستن در آن طراحی شده است (معماریان، ۱۳۸۷: صص ۶۶-۶۸). هشتی برای انشعاب قسمت‌های مختلف خانه و گاه برای دسترسی به چند خانه ساخته می‌شد. در خانه‌های بزرگ، اندرونی و اقامتگاه‌های خدمتکاران نیز به هشتی راه داشتند. این فضا و راهروهای پیچ در پیچ منتهی به حیاط‌های اندرونی و بیرونی، مانع از دید افراد غریبه به داخل حریم خانواده می‌شود. ایجاد مکث، تقسیم فضایی و فضایی جهت انتظار از عملکردهای این فضا است.

## ۳-۱-۲- دالان

دالان راهروی باریکی است که با پیچ و خم‌های متوالی، وارد شوندگان را از هشتی به حیاط خانه هدایت می‌کند. به منظور حفظ حریم خصوصی در فضای خانه، پیچ‌وخم‌ها ایجاد می‌شده‌اند. در دالان‌ها از طرح‌های تزئینی ساده استفاده می‌شود. اگر این راهروها عریض و پهن بودند به آن‌ها تختگاه گفته می‌شد (معماریان، ۱۳۸۷: ص ۶۹).

## ۲-۲- فضاهای درونی

پس از عبور از سردر، توقف در هشتی و گذر از دالان، بخش بیرونی خانه پشت سر گذاشته می‌شود. فضای درونی در خانه‌های سنتی ایران شامل میان‌سرا، تالار، اتاق‌ها، مطبخ، آبریزگاه و بام می‌شود که به عنوان فضاهای خصوصی و نیمه خصوصی در خانه‌ها ایفای نقش می‌کنند (حمزه‌نژاد و دشتی، ۱۳۹۵: ص ۲۸).

## ۱-۲-۲- میان‌سرا

پس از فضای دالان، میان‌سرا یا حیاطی که مرکز خانه بوده است، قرار گرفته است. البته این امکان وجود داشت که حیاط از مرکز هندسی خانه نباشد اما از نظر انجام فعالیت‌ها و ایجاد ارتباط بین قسمت‌های مختلف، مرکز خانه محسوب می‌شود. حیاط محلی برای برگزاری مراسم‌های مختلف مذهبی، عروسی‌ها و تجمع اقوام بوده است. ابعاد حیات را تعداد و عملکرد فضاهای اطراف آن تعیین می‌کنند. هر حیاط یک حوض و چند باغچه دارد که بسته به شرایط مختلف محلی نظیر عوامل فرهنگی و آب‌وهوا اشکال متفاوتی می‌یابد (حجت، ۱۳۸۷: ص ۲۹).



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

سازمان‌دهی فضاهای محصور حیاط به گونه‌ای بوده است که با تغییرات فصلی و کارکردهای مختلف اتاق‌های مجاور متناسب باشد. در طراحی و تزئینات حیات‌ها از کاشی‌های رنگی و رنگ‌های شاد استفاده می‌شود. در قسمت شمالی میان‌سرا، فضاهای آفتاب‌گیر مستقر است که در تمام فصول سال قابل استفاده هستند. در جنوب که در سایه است، بخش تابستانی قرار می‌گیرد. در شرق که چهره به آفتاب شدید غرب دارد، فضاهای کم‌اهمیت و انبار و غربال جایگزین می‌گردد. این فضاها بیشتر از سقف نور گرفته و کمتر در و روزنه به میان‌سرا دارند. در باغچه انواع مرکبات مثل نارنج، لیموترش، لیمو شیرین، نارنگی و بکرایی می‌کاشتند. گیاه خرززه جهت جلوگیری از تجمع پشه بکار می‌رفته است. انواع گل‌ها مثل گل یاس، ذنبق سفید، نیلوفر، درخت پیچ و بسیاری چیزهای دیگر نیز مورد استفاده بوده است. حیاط خانه‌های مناطق کویری، حداقل نیم متر پایین تر از سطح کوچه بود (معماریان، ۱۳۸۷: ص ۷۶).

## ۲-۲-۲- تالار

کربال یا تلوار به معنای ساختمان بزرگ و ریشه واژه تالار است. این فضا با تزئینات داخلی بسیار زیبا و پرکار ساخته می‌شود. تالارها با گچبری، آئینه کاری، نقاشی روی گچ، مقرنس و با نقاشی روی چوب تزئین می‌شدند. این فضا برای استفاده فصل گرما بوده و به هوای باز راه داشته است. در جبهه رو به حیاط تالار با ارسی‌های ۵ دری یا ۷ دری به حیاط خانه مربوط می‌شدند. تالار برای پذیرایی از مهمانان مورد استفاده قرار می‌گرفت (معماریان، ۱۳۸۷: ص ۷۸). کنار تالار راهروهای بزرگی بنام تختگاه بوده که در انتهای آن راه پله‌ای برای زیر زمین و بالا خانه قرار داشته است (پیرنیا و معماریان، ۱۳۹۶: ص ۳۸).

## ۳-۲-۲- اتاق‌ها

اتاق‌ها در خانه‌های سنتی ایران، براساس اهمیت و کاربردشان دور تا دور حیاط چیده می‌شدند. اتاق‌های تابستانی معمولاً روی ضلع جنوبی قرار می‌گرفتند تا در طول روزهای تابستان، کمتر در معرض آفتاب باشند و اتاق‌های زمستان نشین، روبه‌روی اتاق‌های تابستانی تا در طول روز، بیشترین آفتاب به آن‌ها بتابد. باقی فضاها هم مثل انبار، آشپزخانه و اصطبل در ردیف دوم و پشت اتاق‌ها جا می‌گرفتند و یا به اقتضای شرایط متفاوت، نقش جدیدی ایفا می‌کرد (معماریان، ۱۳۸۷: ص ۶۱). در طبقه بالای همکف، فضایی وجود داشته که آن را بالاخانه می‌نامیدند. این فضا اتاقی دنج و راحت برای استراحت و باقی فعالیت‌هایی که به سکوت و آرامش نیاز دارد اختصاص داشت. بالاخانه‌های دو طرف تالار را گوشوار می‌گویند. زمانی که تعداد مهمانان از ظرفیت تالار اصلی یا شاه‌نشین بیشتر می‌بود، با باز کردن درهای این دو اتاق، ظرفیت تالار و مساحت آن افزایش می‌یافت (نوربرگ شولتز، ۱۳۸۱: ص ۶۶). در خانه‌های سنتی اتاق‌هایی وجود دارند که از تالار اهمیت کمتری داشته و از اتاق‌های ساده مهم‌تر بودند. به این فضاها نشیمن گفته می‌شود که محل تجمع افراد خانواده و مهمان‌های بسیار نزدیک به حساب می‌آمده است. این فضاها از نظر تزئینات بسیار ساده بودند (هاشمی آذروند، ۱۳۸۹: ص ۳۷).

## ۴-۲-۲- مطبخ

مطبخ یا آشپزخانه مربع یا مستطیل است که نزدیک آب انبار و چاه آب قرار دارد. در درون آشپزخانه، محلی برای پخت و پز، ذخیره‌ی چوب و تنور پخت نان قرار دارد. بر روی دیوارهای مطبخ، تاقچه‌هایی برای قرار دادن ابزار آشپزی و غذا تعبیه شده است. مطبخ‌ها پشت اتاق‌های اصلی ساخته می‌شدند و با سوراخ‌هایی در سقف نور می‌گرفتند (اکرمی و زارع، ۱۳۹۲: ص ۵۹). مطبخ جز یکی از ارکان اصلی در معماری خانه‌های سنتی ایران بوده است که نقش مهمی در رفع نیازهای اهالی خانه ایفا می‌کرد. این بخش از خانه به علت اینکه در قسمت زیرین خانه ساخته می‌شد هوای مطبوعی را در تابستان‌های گرم و زمستان‌های سرد به هنگام آشپزی فراهم می‌کرد و همچنین بوی پخت و پز وارد فضاهای دیگر خانه نمی‌شد. در مطبخ انبار برای ذخیره‌ی مواد غذایی و همچنین تنور برای پخت پز نیز وجود داشت (هاشمی آذروند، ۱۳۸۹: ص ۳۹).



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

## ۲-۲-۵- آبریزگاه

آبریزگاه‌ها در سطح پایین‌تری قرار می‌گرفتند تا استفاده از آب آسان باشد و عملیات زهکشی در این فضا به خوبی صورت پذیرد. همچنین باعث می‌شده است تا از سرمای فصل زمستان در امان باشند. به علت وجود بوی نامطلوب و رعایت بهداشت، این فضا به دور از فضاهای زیستی خانه ساخته می‌شود (معماریان، ۱۳۸۷: ص ۸۲).

## ۲-۲-۶- بام

در خانه‌های سنتی، بام بخشی از فضای زندگی بوده است و علاوه بر وجود حجم‌های پیچیده و زیبا، به عنوان حیاط هم مورد استفاده قرار می‌گرفت. در برخی از خانه‌های شهر نایین با دیوارهای صندوقه چینی شده، اطراف بام را تا حدود یک متر و نیم بالا آورده‌اند و نوعی حیاط در بام به وجود آمده است. در نتیجه فضای بام به‌ویژه در فصول گرم سال نقش فضای استراحت را ایفا می‌کند (معماریان، ۱۳۸۷: ص ۸۲).

## ۳- خانه‌های مسکونی امروزی

در آپارتمان‌های امروزی، فضاها را تحت عنوان لکه‌های متفاوتی تقسیم بندی می‌کنند و جانمایی آن‌ها طبق همین لکه‌ها صورت می‌پذیرد. این لکه‌ها به صورت لکه‌های جمعی، لکه‌های خصوصی، لکه‌های تشریفاتی لکه‌های پشتیبانی و لکه‌های پیرامونی بیان می‌شوند. همچنین فضاهای متفرقه‌ای با توجه به نیازهای ساکنین ایجاد شده است.

### ۳-۱- لکه‌های جمعی

امروزه لکه‌های جمعی در خانه‌های مسکونی شامل فضاهای آشپزخانه، صبحانه خوری، هال خصوصی می‌باشد. بیشترین ارتباط افراد خانواده با یکدیگر در این فضاها اتفاق می‌افتد. امروزه آشپزخانه عنصری کلیدی در خانه به شمار می‌رود. اگر لکه‌ی جمعی را متشکل از آشپزخانه، صبحانه‌خوری و هال خصوصی باشد، آشپزخانه هسته‌ی شکل‌گیری فعالیت‌های خانواده و تعاملات است. اولین محدوده‌ی جمعی در خانه آشپزخانه است که می‌تواند در کنار یک بخش غیررسمی به عنوان عنصری واحد، پذیرای لحظات فراغت خانواده در گردهمایی‌ها باشد. سومین عنصر این لکه هال خصوصی است که با چیدمان غیررسمی، راحتی و آسایش را به کاربر القا می‌کند (حصاری و همکاران، ۱۳۹۰: صص ۹۸-۹۹).

### ۳-۲- لکه‌های خصوصی

این لکه شامل فضاهای خواب والدین، خواب‌های ثانویه و در متراژهای بزرگ‌تر اتاق مهمان می‌باشد. همه‌ی افراد برای دستیابی به آرامش و زدودن خستگی‌ها، تمایل دارند زمانی را در فضایی خصوصی بگذرانند. از آنجا که فردیت تک تک ساکنین خانه در بخش خصوصی مجال بروز می‌یابد، لکه‌ی خصوصی فرصتی را برای رفتارهای فردی از قبیل مطالعه، تفکر و بروز خلاقیت فراهم می‌سازد (حصاری و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۹۹).

### ۳-۳- لکه‌های تشریفاتی

لکه‌های تشریفاتی شامل فضاهای ورودی، نشیمن و غذاخوری می‌باشد. این بخش برای فعالیت‌های خاص نظیر مهمانی‌های خانوادگی و سایر فعالیت‌های اجتماعی استفاده می‌شود. طراحی بخش تشریفاتی منطبق با تمایلات کاربران، خاطرات خوشی را در مناسبت‌ها، مهمانی‌ها و دوره‌های خانوادگی رقم می‌زند. ورودی خانه به عنوان اثرگذارترین بخش برای مخاطب عمل کرده و ایجاد حس دعوت‌کنندگی و ویژگی آن محسوب می‌شود. ابعاد فضای نشیمن، نوع طراحی آن و میزان پرداختن به



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

تشریفات آن، وابسته به مطالبات بازار، محدودیت‌های هزینه و فرهنگ خریداران است (حصاری و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۹۹). به طور کلی طراحی نشیمن باید در هماهنگی با سایر عناصر لکه‌ی تشریفاتی صورت گیرد تا در نهایت یک کل منسجم در کنار سایر لکه‌ها، خانه‌ای واحد و یکپارچه را تعریف کند. فضای غذاخوری نیز مانند نشیمن برای رویدادهای خاص به کار گرفته می‌شود. در مراسم‌هایی که مهمان نوازی همراه با تعارف غذا باشد این فضا ایفای نقش می‌نماید.

## ۳-۴- لکه‌های پشتیبان

این لکه شامل فضاهای پارکینگ، انبار، زیرزمین و در متراژهای بزرگ‌تر رختشویخانه می‌باشد. فضاهای پشتیبانی جذابیت بصری ندارند اما از آن جهت که خدمات رسانی بر عهده این فضاها است، نقش عملکردی آن‌ها پرنگ می‌باشد. در اکثر خانه‌های امروزی، فضای پارکینگ و انباری از تراز خانه پایین‌تر می‌باشد و در یک طبقه نیستند (حصاری و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۹۹).

## ۳-۵- لکه‌های پیرامونی

این لکه فضاهای متنوعی دارد و در خانه‌های مختلف، متفاوت است. به‌طور مثال در بعضی از آپارتمان‌ها اگر واحد مسکونی در طبقه‌ی اول باشد حیاط پشتی ایجاد می‌شود که معمولاً به علت فقدان فضای سبز تبدیل به انباری می‌شود. همچنین در آپارتمان‌های شمالی حیاط جلویی مرسوم است که بین تمام واحدها مشترک است و هر شخصی که از در ورودی اصلی وارد محوطه شود به آن دسترسی دارد (حصاری و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۹۹). پشت بام نیز مانند حیاط جلویی بین همه‌ی ساکنین مشترک است و محل نصب موتورخانه آسانسور، کولرهای آبی و آنتن‌های هوایی می‌باشد. فضاهای متفرقه‌ی دیگری نیز مانند پله‌ها، آسانسور و پله‌های اضطراری وجود دارند که در تقسیم بندی فضاهای عمومی ساختمان قرار می‌گیرند و به فضاهای زیستی داخل واحد مسکونی ارتباطی ندارند.

## ۴- فضاهای فراموش شده و ویژگی‌های آن

از مقایسه بین فضاهای خانه‌های سنتی ایرانی با آپارتمان‌های امروزی، تقلیل رفتن، کم ارزش شدن و متراکم شدن فضاهای خانه‌ی مسکونی احساس می‌شود. بالا رفتن بی‌رویه ارزش زمین و ملک، هجوم افراد به کلان شهرها، تغییرات فرهنگی و سیاسی باعث ایجاد تغییرات در سبک خانه‌ها شده‌اند (ونتلینگ، ۱۳۹۲: ص ۴۱). دستگاه ورودی خانه‌ها که شامل سردر، هشتی و دالان بود و فضای درون خانه را از فضای بیرون جدا می‌ساخت، حذف شده و امروزه به پاگرد برای پله و آسانسور مبدل شده است. میانسرا و حیاط که تلطیف کننده‌ی خانه بود حذف شده و حیاط‌های عمومی در طبقه همکف جایگزین شده است. تمامی اتاق‌ها که هرکدام به اقتضای شرایط، زمان و فصول مختلف تغییر کاربری می‌دادند حذف و جایشان را به اتاق والدین، اتاق کودکان، هال و پذیرایی داده‌اند. آشپزخانه با دسترسی مستقیم به انبار مواد غذایی و چاه آب مجزا از دیگر ساختمان‌ها حذف شده و چند غرفه به صورت شبکه‌بندی کابینت، شیرآب و یخچال الکتریکی جای جایگزین شده است. سرویس‌های بهداشتی که از فضاهای زیستی دور بوده‌اند، به داخل خانه کشیده شده و تقسیم بندی درون آن‌ها حذف شده است. بام از فضای زیستی هر خانواده، تبدیل به فضای عمومی نصب موتورخانه، آسانسور، کولرها و آنتن‌ها شد.



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

## ۵- پاندمی کرونا

دنیاجگیری یا دنیاگیر به حالتی از همهگیری یک بیماری گفته می‌شود که از مرز چند قاره فراتر رفته باشد. به این حالت همهگیری جهانی نیز گفته می‌شود (گروه واژه‌گزینی، ۱۳۹۶). واژه فرانسوی پاندمی<sup>۱</sup> و انگلیسی پاندمیک<sup>۲</sup> از واژه یونانی پاندموس<sup>۳</sup> برگرفته شده‌است. در زبان یونانی پان<sup>۴</sup> به معنای همه و دموس<sup>۵</sup> به معنای مردم است (Porta, 2008). در گذر تاریخ چند دنیاگیری رخ داده‌است که از شناخته‌شده‌ترین آن‌ها آبله، سل و وبا هستند. یکی از دهشت‌بارترین دنیاگیری‌ها بیماری مرگ سیاه بود که در سده چهاردهم میلادی، ۷۵ تا ۲۰۰ میلیون تن را کشت (McGuigan, 2020).

کرونای جدید، یک بیماری است که اولین بار در آذرماه سال ۱۳۹۸ ه.ش. در شهر ووهان از استان هوبئی کشور چین شناسایی شد. تا تاریخ یکم خرداد سال ۱۳۹۹ ه.ش. بیش از ۲۰۰ کشور تحت تأثیر این بیماری قرار گرفته‌اند که شیوع عمده آن در کشورهای چین، ایران، آمریکا، ایتالیا و اسپانیا رخ داده‌است. در ۲۱ اسفند سال ۱۳۹۸، سازمان بهداشت جهانی، بیماری کرونای جدید را پاندمی اعلام کرد (Walter, 2020).

## ۵-۱- علت قرنطینه

قرنطینه به معنی محدود کردن اجباری به منظور جلوگیری از فراگیری شدن بیماری یا عامل خطرناک است. قرنطینه در مورد انسان‌ها انجام می‌شود، ولی در پاره‌ای موارد برخی جانوران نیز قرنطینه می‌شوند. ریشه‌ی واژه قرنطینه به شهر ونیز در ایتالیا بازمی‌گردد ریشه‌ی واژه قرنطینه از واژه ایتالیایی Quarantina یا Quaranta giorni گرفته شده و به معنی دوره‌ی چهل روزه است. در زبان فارسی قرنطینه از واژه زبان فرانسوی Quarantaine گرفته شده است (Ojong, 2020). امروزه قرنطینه از مهمترین راه‌های پیشگیری از همهگیری بیماری‌های واگیردار است. مدت قرنطینه، به نوع بیماری عفونی، دوره نهفتگی و مدت زمانی که فرد آلوده یا مبتلا می‌تواند دیگران را مبتلا کند بستگی دارد. ایزوله به معنای جداسازی مبتلایان قطعی به یک بیماری عفونی از دیگر افراد است. اما قرنطینه به معنی محدود کردن رفت‌وآمد افرادی است که در معرض یا در تماس با مبتلایان بوده‌اند. (Baldwin, 2020).

## ۵-۲- شرایط مکان مناسب قرنطینه

محل زندگی شخصی که آلوده به ویروس یا مشکوک به بیماری نباشد باید فیلترهایی قرارگیرد تا لباس‌ها و وسایل آلوده را تخلیه کند و از فضای پاکیزه‌ی خانه دور باشد. دوم وجود انبار در آشپزخانه برای ذخیره مواد غذایی است تا چندین هفته نیاز به بیرون رفتن از خانه و خرید را نداشته باشد. سوم وجود فضاهای باز یا نیمه باز که فرد اوقاتی در روز را از هوای آزاد و نور مستقیم خورشید استفاده کند. چهارم فضایی برای مطالعه و دور کاری که فرد تمرکز لازم را داشته باشد (Stirling, 2020). اگر فردی بیمار یا مشکوک به بیماری بود در فضایی باشد که محل استراحت و رفت و آمد او از دیگر افراد خانواده مجزا باشد. دوم گردش دائمی هوا و فیلتر کردن هوای داخل خانه ممکن باشد. سوم از سرویس بهداشتی و حمام مجزا تا حد ممکن استفاده کند و با فضا نیمه باز یا باز در تماس باشد تا همواره در فضای بسته‌ی خانه بستری نشود (Leon, 2018).

<sup>1</sup> pandémie

<sup>2</sup> pandemic

<sup>3</sup> πανδημία

<sup>4</sup> πᾶν

<sup>5</sup> δῆμος





# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

## ۶- مزیت وجود فضاهای فراموش شده در شرایط قرنطینه خانگی

پس از شناخت فضاهای مسکونی در معماری سنتی و تفاوت‌های ایجاد شده در طراحی خانه‌های مسکونی امروزی، علت حذف فضاها بررسی شد. همچنین شناخت بیماری پاندمی و نحوه‌ی پیشگیری از آن با کمک قرنطینه‌ی خانگی و شرایط یک مکان مناسب برای قرنطینه افراد سالم و بیمار، در این بخش به برآیند تمامی صحبت‌ها پرداخته شده است.

۱- عملکرد اصلی دستگاه ورودی، که متشکل از سردر، هشتی و دالان بود، جداسازی اندرون و بیرون خانه بود. امروزه این عملکرد در فضاهای پیش ورودی مشاهده می‌شود که علاوه بر حفظ محرمیت فضاهای داخلی، به فیلتری برای فضاهای داخلی و خارجی مبدل شده است. افراد می‌توانند لباس‌ها، وسایل و هرآنچه که مربوط به محیط آلوده‌ی بیرون است را در آن ناحیه ضد عفونی کرده و سپس به محیط پاک داخل خانه وارد شوند.

۲- میان‌سرا یا حیاط خانه که مرکز خانه‌های سنتی بودند، با وجود انواع درخت‌ها و گل‌ها و وجود حوض خانه باعث تلطیف فضای خانه می‌شد. امروزه حیاط‌های خصوصی در هر طبقه از آپارتمان‌ها جایگزین این فضاها شده است که در این فضاها ساکنین در کنار گیاهان و عنصر آب، اوقات فراغت خود را می‌گذرانند.

۳- در معماری سنتی اتاق‌های بسیاری وجود داشت که خاصیت اصلی آن‌ها انعطاف‌پذیری بوده است و در شرایط مختلف تغییر عملکرد می‌دادند. امروزه اهمیت فضاهایی به عنوان اتاق‌های دارای چند کاربری آشکار است که هر خانواده بر اساس نیازهایش آن را مبلمان کند. بطور مثال اتاق خواب تبدیل به اتاق کار برای دورکاری شود یا فضای مطالعه در آن ایجاد گردد.

۴- در معماری سنتی در مجاورت مطبخ، انبار برای مواد غذایی وجود داشت. امروزه با توجه به اهمیت رعایت نکات بهداشتی پس از خرید، فضای کوچک انباری برای نگهداری مواد غذایی به مدت چند هفته بسیار کارآمد است. همچنین می‌توان منبع آب را در کنار انبار برای ذخیره‌سازی آب آشامیدنی نیز در نظر گرفت.

۵- در معماری سنتی ورودی خانه‌ها از هم مجزا بود اما امروزه پله و آسانسور در دسترس تمام افراد ساکن و غیر ساکن در آپارتمان‌ها و مجتمع‌های مسکونی هستند. در مجتمع‌های مسکونی، استفاده از درهایی که به صورت خودکار باز و بسته شوند ضروری است تا از تماس افراد با اجزای ساختمان جلوگیری شود (Wainwright, 2020).

## ۷- نتیجه‌گیری

یکی از پارامترهای یک معماری کارآمد، وجود انعطاف‌پذیری در فضاها در برابر شرایط و سبک‌های جدید زندگی است. معماری انعطاف‌پذیر می‌تواند در برابر بحران‌هایی مانند بیماری‌های پاندمی عملکرد به‌سزایی در سلامت ساکنین داشته باشد (Qi Lee & Wayren Loke & Qin Xiang Ng, 2020). گسترش بیماری‌های پاندمی، که امروزه جهان را درگیر خود کرده، اهمیت استفاده از معماری کارآمد را آشکار می‌سازد. به طور کلی معماری و شهرسازی به سمت تدوین استانداردهای جدید در ابعاد و اندازه فضاها در نسبت با انسان خواهد رفت و تعریف بسیاری از این فضاها دگرگون شده و به تاریخ خواهد پیوست.

رعایت الزامات بهداشتی در وقوع بیماری‌های پاندمی و لزوم رعایت شرایط قرنطینه‌ی خانگی، اهمیت خانه را افزایش می‌دهد. فضاهای مختلف خانه در معماری سنتی، قابلیت تغییر کاربری را داشته‌اند و متناسب با شرایط تغییر می‌کردند. امروزه با طراحی فضاهای مسکونی به صورت لکه‌گذاری، امکان استفاده از فضاها به عنوان فضاهای چند کاربری امکان‌پذیر نمی‌باشد. شناخت قابلیت‌های فضاهای فراموش شده می‌تواند زندگی در شرایط قرنطینه‌ی خانگی را بهبود ببخشد و در حفظ آرامش و آسایش ساکنین تاثیر گذارد (Wilford, 2017). جدول ۱ به تطبیق ویژگی‌های معماری سنتی و امروزی با شرایط قرنطینه‌ی خانگی می‌پردازد.





# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر



جدول ۱: تاثیرات فضاهای فراموش شده بر شرایط قرنطینه‌ی خانگی

نام فضا	معماری سنتی	معماری امروزی	شرایط قرنطینه‌ی خانگی
مجموعه ورودی	عملکرد اصلی دستگاه ورودی، که متشکل از سردر، هشتی و دالان بود، جداسازی اندرون و بیرون خانه بود.	در فضاهای پیش ورودی مشاهده می‌شود که علاوه بر حفظ حریمیت فضاهای داخلی، به فیلتری برای فضاهای داخلی و خارجی مبدل شده است.	ورودی خانه به نحوی باشد که از ورود آلودگی‌های محیط باز به خانه جلوگیری نماید.
میان‌سرا	میان‌سرا یا حیاط خانه که مرکز خانه‌های سنتی بودند، با وجود انواع درخت‌ها و گل‌ها و وجود حوض خانه باعث تلطیف فضای خانه می‌شد.	حیاط‌های خصوصی در هر طبقه از آپارتمان‌ها جایگزین این فضاها شده است که در این فضاها ساکنین در کنار گیاهان و عنصر آب، اوقات فراغت خود را می‌گذرانند.	فضاهایی در محیط خانه به منظور گذران اوقات فراغت و استراحت در نظر گرفته شود تا از نیاز ساکنین به خروج از خانه جلوگیری کند.
اتاق‌ها	خاصیت اصلی آن‌ها انعطاف پذیری بوده است و در شرایط مختلف تغییر عملکرد می‌دادند.	اهمیت فضاهایی به عنوان اتاق‌های دارای چند کاربری آشکار است که هر خانواده بر اساس نیازهایش آن را می‌ماند.	توجه به فضاهای انعطاف‌پذیر در شرایط قرنطینه بسیار اهمیت دارد تا امکان دورکاری و مطالعه را فراهم سازد.
مطبخ	در معماری سنتی در مجاورت مطبخ، انبار برای مواد غذایی وجود داشت.	با توجه به اهمیت رعایت نکات بهداشتی پس از خرید، فضای کوچک انباری برای نگهداری مواد غذایی به مدت چند هفته بسیار کارآمد است.	در شرایط قرنطینه، تعبیه فضاهای انبار مواد غذایی به منظور حفظ بهداشت و جلوگیری از افزایش تردد به بیرون از خانه‌ها اهمیت دارد.
فضاهای مشاع	در معماری سنتی ورودی خانه‌ها از هم مجزا بود	پله و آسانسور در دسترس تمام افراد ساکن و غیر ساکن در آپارتمان‌ها و مجتمع‌های مسکونی هستند.	رعایت نکات بهداشتی در استفاده از درها، دستگیره‌ها و آسانسورها حائز اهمیت است.

طراحی صحیح ورودی خانه‌ها می‌تواند از ورود آلودگی و بیماری به داخل جلوگیری کند. محصولات غذایی در فضاهای ذخیره‌سازی قرار می‌گیرند و در مواقع مورد نیاز استفاده می‌شوند. توجه به انعطاف پذیری در اتاق‌ها، مشکلات دورکاری و مطالعه در خانه را رفع کرده و از خروج ساکنین جلوگیری می‌نماید. ایجاد فضاهای باز خصوصی و نیمه خصوصی، آرامش و آسایش ساکنین را تضمین می‌کند و برای استفاده از پارک‌های عمومی به خارج از خانه نخواهند رفت.

شناخت و توجه به فضاهای فراموش شده و بررسی تاثیرات آن‌ها، به ایجاد حس آرامش و آسایش کمک خواهد کرد و شرایط قرنطینه‌ی خانگی را بهبود می‌بخشد. با توجه به پیشینه‌ی بیماری‌های پاندمی در جهان، قرنطینه‌ی خانگی می‌تواند روند گسترش بیماری را قطع کند و در حفظ جان انسان‌ها تاثیرگذار است. به کمک طراحی کارآمد در خانه‌ها و ایجاد فضاهای انعطاف‌پذیر، شرایط قرنطینه‌ی خانگی بهبود می‌یابد و محیط خانه به عنوان پناهگاهی مستحکم، از شیوع بیماری جلوگیری می‌کند.



# ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

## مراجع

۱. اکرمی، غلامرضا؛ زارع، فاطمه، طراحی خانه در بافت سنتی شهری (مطالعه موردی: طراحی در بافت سنتی قم)، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۱۸، شماره ۲، صص ۵۵-۶۸، ۱۳۹۲
۲. بهشتی، سید محمد، کرونا مفهوم خانه را بازگردانده است، روزنامه همشهری، شماره ۳، ۷۹۶۴، اردیبهشت، ۱۳۹۹
۳. پیرنیا، کریم؛ معماریان، غلامحسین، آشنایی با معماری اسلامی ایران، انتشارات سروش دانش، تهران، ۱۳۹۶
۴. حجت، مهدی، مجموعه گفتارهایی درباره‌ی خانه، انتشارات فرهنگسرای نقش جهان، تهران، ۱۳۸۷
۵. حصاری، پدram؛ اقبالی، سید رحمان؛ زندیه، مهدی، روش های طراحی مسکن انعطاف پذیر، نشریه علمی پژوهشی نقش جهان، دوره ۱، شماره ۱، صص ۹۵-۱۰۶، ۱۳۹۰
۶. حمزه‌نژاد، مهدی؛ دشتی، مینا، بررسی خانه های سنتی ایرانی از منظر پدیدارشناسان و سنت گرایان معنوی، نشریه علمی پژوهشی نقش جهان، دوره ۶، شماره ۲، صص ۲۴-۳۵، ۱۳۹۵
۷. عبدالله‌زاده، سیده مهسا؛ ارژمند، محمود، در جست و جوی ویژگی های خانه ایرانی بر مبنای بررسی شیوه زندگی در خانه‌های سنتی شیراز، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۰، صص ۱۰۹-۱۲۲، ۱۳۹۱
۸. گروه واژه‌گزینی، فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، دفتر سیزدهم، انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ۱۳۹۶
۹. معماریان، غلامحسین، آشنایی با معماری مسکونی ایرانی، گونه شناسی درون گرا، انتشارات سروش دانش، تهران، ۱۳۸۷
۱۰. نوربرگ شولتز، کریستیان، مفهوم سکونت، به سوی معماری تمثیلی. ترجمه‌ی محمود امیری‌ارحمادی، انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۸۱
۱۱. ونتلینگ، جیمز، طراحی مسکن بر پایه سبک زندگی. ترجمه‌ی حبیب قاسمی، انتشارات کتابکده کسری، تهران، ۱۳۹۲
۱۲. هاشمی آذروند، فرید، در جست‌وجوی الگوی خانه‌ی ایرانی (نمونه موردی تهران)، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ۱۳۸۹
۱۳. هیل، جان‌اتان، کتاب رخدادهای معماری، ترجمه‌ی مهشید معتمد، انتشارات کتابکده کسری، تهران، ۱۳۹۶
14. Alter, Lloyd (2020). Architecture after the coronavirus, Treehugger. <https://www.treehugger.com/architecture-after-coronavirus-4847942> (accessed 27 June 2020).
15. Baldwin, Eric (2020). AIA's COVID-19 Task Force Creates Design Guide to Retrofit Buildings for Alternative Care, Archdaily. <https://www.archdaily.com/937331/aia-covid-19-task-force-creates-design-guide-to-retrofit-buildings-for-alternative-care> (accessed 25 June 2020).
16. Leon, David (2018). Cities, urbanization and health. Oxford Academic, *International Journal of Epidemiology*, Volume 37, Issue 1, Pages 4-8.
17. McGuigan, Cathleen (2020). Architectural Record Weighs in on Coronavirus Pandemic, Architectural Record. <https://www.architecturalrecord.com/articles/14513-architectural-record-weighs-in-on-coronavirus-pandemic> (accessed 27 June 2020).
18. Ojong, Natanael (2020). The COVID-19 Pandemic and the Pathology of the Economic and Political Architecture in Cameroon, *International Development Studies*, Volume 8, Issue 2, Pages 176-191.
19. Porta, Miquel (2008). Dictionary of Epidemiology (4th edition). Oxford University Press: Oxford University.
20. Qi Lee, Jie & Wayren Loke & Qin Xiang Ng (2020). The Role of Family Physicians in a Pandemic: A Blueprint, *Family Medicine: Opportunities and Challenges for Primary Healthcare*, Volume 3, Issue 3, Pages 110-119.
21. Stirling, Michael (2020). Architecture Beyond COVID-19, Bustler. <https://bustler.net/competitions/7245/architecture-beyond-covid-19> (accessed 15 June 2020).
22. Wainwright, Oliver (2020). Smart lifts, lonely workers, no towers or tourists: architecture after coronavirus, *The Guardian*, 13 April 2020.
23. Walter, Alexander (2020). New pandemic-related architecture and design competitions listed on Bustler, Bustler. <https://bustler.net/news/7757/new-pandemic-related-architecture-and-design-competitions-listed-on-bustler> (accessed 13 June 2020).
24. Wilford, James (2017). Architecture: Designing for Health in the Early 20th Century, *Dittrick Medical History Center*, Volume 26, Issue 1, Pages 24-29.